

بازاری در فاس امروزی.

مدینه فاس:

ساختن آینده

برای حفظ گذشته

شهر قدیمی فاس
در مراکش یکی از
زیباترین شهرهای جهان
است. این شهر در سال
۱۹۸۰ در فهرست
میراث جهانی یونسکو
وارد شد. چند سال بعد
مراکش و یونسکو
تلاش عظیمی را
برای حفظ این شهر آغاز
کردند که اینک در شرف
به بار نشستن است.

ژنویو دارل و نیکلا لاگرانژ
GENEVIÈVE DARLES
AND
NICOLAS LAGRANGE
دو روزنامه نگار فرانسوی

ژنویو دارل و

نیکلا لاگرانژ

حیاط درونی مسجد قرویین (سال تأسیس: ۸۵۹ میلادی).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نفوذ فکری و هنری و مذهبی شهر خیلی زود از مرزهای مغرب و شمال آفریقا فراتر رفت، و از تمامی کشورهای، بویژه از شرق، از کشورهای آفریقایی و اسپانیا، دانشجویانی برای تحصیل و کار نزد استادان برجسته به این دانشگاه می‌آمدند. ابن خلدون (تاریخدان)، ابن الیاسمین (ریاضی‌دان)، ابن رشد (پزشک) و شماری از زبان‌شناسان در همین دانشگاه تحصیل کرده‌اند.

طرحی بلندپروازانه

شهر فاس که کانون مذهبی اسلام بود در پایان سده سیزدهم به اوج شکوفایی اقتصادی رسید. سلسله مرینی که جانشین سلسله المهاد شده بود، شهر فاس را پایتخت خود قرار داد و دستور داد که در غرب فاس البالی (شهر کهن)، فاس جدید (شهر نوین) بنا شود. شهر جدید در طول

به دست ادریس دوم و در تقاطع راههایی که مدیترانه را به آفریقای سیاه، و مغرب شرقی را به اقیانوس اطلس وصل می‌کرد، بنا شد. در سده نهم میلادی، اندلسیها که به دست امویان از شهر قرطبه (اسپانیا) رانده شده بودند، در ساحل سمت راست وادی فارس مستقر شدند، و مهاجران آمده از قیروان (تونس) در ساحل سمت چپ سکنا گزیدند. اتحاد این دو شهر در سال ۱۰۶۹، شهر فاس البالی (فاس کهن) را پدید آورد.

در سال ۸۵۹ میلادی، دانشگاه قراوییین در فاس بنا شد. این دانشگاه که قدیمی‌ترین دانشگاه جهان است به دست زنی به نام فاطمه الفهری قیروانی تأسیس شد. در دوران سلسله مرینی که بین سده سیزده تا پانزده میلادی در مراکش حکمفرمایی داشتند، مدرسه‌های مشهوری (مکتبهای قرآنی) در اطراف این دانشگاه پا گرفت.

اگر از بالا به شهر نگاه کنیم، مدینه یا همان شهر قدیمی فاس مجموعه‌ای فرورفته و فشرده از خانه‌های کوچک سفید را با چند بنای برجسته‌ای که از میانشان سربرآورده به نمایش می‌گذارد. با ورود به شهر، به دالان پرپیچ و خم کوچه‌هایی گام می‌گذاریم که طرح و نقشه آن پس از گذشت سده‌ها همچنان دست‌نخورده باقی‌مانده است. در این کوچه‌های قلمرو رهگذران و الاغها و تجارت و صنعتگری، کار و فعالیت موج می‌زند. کوچه‌گرد ما در جستجوی بقایای معماری تاریخی، آن را در جای‌جای این هزارتو می‌یابد: مدرسه‌ها و مسجدها و چشمه‌ها، این زیباترین آثار معماری که در میان انبوه خانه‌ها جا گرفته‌اند. مَهر گذشته همچنان بر چهره زندگی روزمره شهر نقش بسته است.

شهر فاس در سال ۸۰۸ میلادی (۱۹۲ هجری)

سده‌های بعد پیوسته گسترش یافت و پذیرای ساکنان جدیدی بود که عمدتاً از روستاها می‌آمدند.

در دورانی که مغرب تحت حمایت فرانسه بود (۱۹۵۶-۱۹۱۲)، مدینه فاس به دست فراموشی سپرده شد و به توسعه شهری مدرن اولویت داده شد. در سال ۱۹۸۰، بیش از ۶۰ درصد جمعیت شهر و فعالیتهای اقتصادی در مدینه فاس متمرکز بود. اما از آنجا که راههای دستیابی به مدینه ناکافی و نامناسب بود، شهر به تدریج رو به خاموشی و فروپاشی نهاد. مدینه فاس با ۱۳۳ مسجد، هفت مدرسه و ۶۴ چشمه یادمانی، شاهکاری است در معرض نابودی.

از همین رو، یونسکو در سال ۱۹۸۰ مدینه فاس را در فهرست میراث جهانی ثبت کرد. مراکش و یونسکو پس از پنج سال مطالعه، در ۱۹۸۵ برنامه‌ای را برای بازسازی کامل شهر قدیمی ارائه دادند. این برنامه شامل بازسازی بناهای باستانی، خانه‌ها، خدمات شهری (جاده‌ها و راه‌ها، شبکه فاضلاب، برق‌رسانی و غیره) و نیز احیای زندگی اقتصادی است. سال ۱۹۸۵ سال آغاز حقیقی و تمام‌عیار برنامه بود. دولت مراکش پس از مطالعه قابل اجرا بودن کلی طرح، سازمانی به نام آئر فاس را تشکیل داد و مسئولیت اجرا و هماهنگی برنامه‌های نجات شهر را برعهده آن گذاشت. این برنامه حدود پنجاه بنای تاریخی را که از لحاظ تاریخی یا معماری، قدیمی‌ترین و برجسته‌ترین بناها بودند دربر می‌گرفت. هزینه کلی بازسازی شهر حدود ۶۰۰ میلیون دلار برآورد شده است و نخستین بازسازیها همزمان با دریافت کمکهای مالی اعطایی انجام می‌گیرد.

ادرفاس به کمک بهترین صنعتگران شهر (معلمان) که حافظ مهارتهای سنتی شهراند تلاش می‌کند با بهره‌گیری از فنون قدیمی معماری، معماری اصیل بناها را بازسازی و احیا کند. به‌علاوه، این سازمان یک مؤسسه آموزش حرفه‌های سنتی ساختمان و یک آزمایشگاه بازسازی و احیا تأسیس کرد. اما کارهای روی زمین به کندی پیش می‌رود. از آنجا که جاده‌های مدینه بسیار باریک‌اند باید تمامی مصالح با الاغها حمل شود. درواقع، احیا و بازسازی مستلزم کاری دقیق و طولانی است. مورد مدرسه مصباحیه گواه این مدعا است چه جز چند ایوان و سقف و چند عنصر تزئینی، چیزی از این مدرسه باقی‌نمانده است. به یمن کارهای اولیه، زیرسازیهایی بنا استحکام یافته است و قدم بعدی

به‌علاوه، در همین راستا اقدام به بازسازی برج رصدخانه مسجد بزرگ قراوییین شده است. این برج در سال ۱۳۲۸ میلادی بنا شد و چند دهه پیش بر اثر آتش‌سوزی از میان رفت. به محض اتمام کار بازسازی برج، این مکان موزه اسطراب را در خود جای خواهد داد. مدرسه بوغانیه نیز که در سال ۱۳۵۶ میلادی به دستور سلطان ابوعنان (از سلسله مرینی) ساخته شد، در دست احیا و بازسازی است. این مکان حافظه‌ای زنده که هنوز هم مسجد روزهای جمعه است، یکی از قدیمی‌ترین ساعتهای آبی جهان را در خود دارد و با ظریف‌کاریهای تزئینی استثنایی‌اش به خود می‌بالد.

یکی از کارهای اخیر نجات بناها، بازسازی قصر دار عدیل است که به سبک معماری سده هفده و هجده ساخته شده است. این مکان مجلل در مقایسه با قصرهای هم‌زمان خود، بسیار جادارتر و فضا دارتر است. و از معماری بدیع و اصیل

درحال حاضر، بازسازی جزئیات معماری با تمامی ظرافتهای آن است.

رویکردهای عمل‌گرا

بافت فرهنگی نیز نقش مهمی در موفقیت و پیشبرد این اقدام عظیم ایفا می‌کند. عبداللطیف الحجیمی، مدیرکل آدرفاس می‌گوید: «مردم اینجا هنر را به صرف هنر محترم نمی‌شمارند. برای آنان حمام مهم‌تر از یک بنای تاریخی است. پس اگر می‌خواهیم آنان اقدام به بازسازی را بپذیرند، باید کارکردی اجتماعی را برای این بناهای تاریخی در نظر بگیریم.» محله نجارین که در سده هجدهم بازار احشام بود، و بازار دروگران در مجاورت آن، در راستای همین ذهنیت بازسازی شده‌اند. بدین ترتیب، بازار دروگران به موزه صنایع چوبی بدل شده است و در آینده، کتابخانه‌ای برای متخصصان و یک آزمایشگاه بازسازی در آن تأسیس می‌شود.

می‌توان به نشانی، نوع معماری، ارزش فرهنگی، تعداد اعضای خانوار و وضعیت ساختمانی هر خانه دسترسی داشت.

با این حال معضل پیچیده راههای ارتباطی همچنان حل نشده باقی است. برخی پیشنهاد می‌کردند که جاده‌ای از میان مدینه کشیده شود. اما این پیشنهاد با مخالفت شدید بین‌المللی مواجه شد. هم‌اکنون بیشتر در فکر ایجاد دو یا سه شکاف به طول چندصد متر در درون شهر هستند که بدین ترتیب شهر قدیمی امکان دسترسی بیشتری به خدمات فوری و ضروری خواهد داشت و فعالیتهای تجاری شهر از انزوا درخواهد آمد. هر چند تا پایان عملیات بازسازی و احیا راه درازی باقی است، اما از هم‌اکنون مدینه بخشی از درخشش و جذابیت منحصر به فردش را بازیافته است.

به تسهیلات دریافت و جمع‌آوری زباله است. پیش از آغاز فعالیتهای بازسازی، مدینه با معضل افزایش جمعیت مواجه بود که ناشی از افزایش طبیعی جمعیت و مهاجرت روستاییان است. از سوی دیگر، با مهاجرت ثروتمندان از شهر، شهر قدیمی سیر نزولی فقر را طی کرد و خدمات عمومی بیش از پیش رو به کاهش گذارد. اما اینک این روند وارونه شده است.

به یمن تدبیرهایی فوری، بیش از ۲۰۰ خانه در معرض ویرانی بازسازی شدند. همچنین ادراس قصد دارد شماری از خانه‌های باارزش تاریخی را (از کل ۱۳۳۸۵ خانه موجود در مدینه، بیش از ۱۰۰۰۰ خانه ارزش تاریخی دارند) به کمک شهرداری و ساکنان خود خانه‌ها بازسازی کند. این سازمان به کمک کامپیوتر، مطالعه آماری گسترده‌ای را انجام داده است که بر مبنای آن،

برخوردار است. این قصر به حاکم فاس در سده هفدهم تعلق داشت و سپس به مالکیت نجیب‌زادگان شهر درآمد. پس از استحکام ساختمان قصر، نوبت به بازسازی عناصر تزئینی آن می‌رسد: گچ‌بریها، کهنه‌کاریها، تزئینهای چوبی و کاشیهای مربع کوچک و رنگی به نام زلیج. قصر دارعدیل همچون گذشته به هنرستان موسیقی اندلسی بدل می‌شود.

روی هم رفته، دوازده بنای تاریخی هم‌اکنون در حال بازسازی است. به علاوه، عملیات بازسازی خانه‌ها، شبکه برق‌رسانی و راههای ارتباطی با قاطعیت در دست اجرا است. کار ترمیم و بازسازی شبکه فاضلاب شهر در اساس منوط است به انتقال فعالیتهای آلاینده (همچون دباغی، روغن‌سازی، مسگری) به بیرون از مدینه و به محله صنعتی جدیدی به نام عین نوکبی که مجهز

کارهای بازسازی. یک بنای شهر دیوار آجری را ابتدا با گچ و سپس با کاشیهای مربع کوچک و رنگی (زلیج) می‌پوشاند.

مؤسسه آموزش حرفه‌های سنتی ساختمان که ادراس در سال ۱۹۹۲ آن را تأسیس کرد.

طاقی گچ‌بری شده یکی از عناصر تزئینی مهم در معماری سنتی فاس است.

مدرسه معباجیه در دست بازسازی.